

ми, через свій фізичний стан спілкувалася тільки зі своєю сусідкою, теж протестанткою. Під час затяжної хвороби їй принесли православну ікону, яка, як вона вважає, сприяла її видужанню. Після видужання досліджувана стала позиціонувати себе як православну, внаслідок чого відбувся конфлікт із сусідкою. Як результат, через зміну конфесіональної належності вона виявилася зовсім самотньою, що негативно позначилося на її психологічному стані.

У цій статті зроблено спробу проаналізувати вплив деяких демографічних факторів на ставлення людини в період пізнього геронтогенезу до усвідомлення завершення власного життя і, як наслідок, на її психосоматичне здоров'я. Для визначення цілісної картини впливу різних факторів на ставлення до смерті, крім дослідження демографічних факторів, необхідно також проаналізувати вплив особистісних параметрів індивідуума на означену проблему. Можлива корекція психологічного стану старої людини з урахуванням специфічного впливу зазначених факторів повинна сприяти примиренню індивідуума зі сприйняттям неминучості власної смерті, і, як наслідок, запобіганню депресивним станам, крайній ступінь яких може призвести

до суїцидальних настроїв, які часто зустрічаються в пізньому віці.

Література

1. Мечников И.И. Эпюды оптимизма. М.: «Наука», 1988. – 328 с.
2. Минигалиева М.Р. Психологическая помощь умирающим и их родным // Психология зрелости и старения 2002. №2, (18), С.130-156.
3. Смульсон М.Л. Ратушный И.О. Оповіді старих людей про своє життя: психологічний аналіз // Мова і культура. (Науковий щорічний журнал. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2003. – Вип. 6. – Т.П Психологія мови і культури. Мова і засоби масової комунікації. – С. 19-25.
4. Тихонов Г.М. Одиночество и старость: проблема стереотипа Клиническая геронтология, том 12, № 11. – 2006. С. 68-73
5. Хойфт Г., Крузе А., Радебольд Г. Геронтопсихосоматика и возрастная психотерапия. – М.: Изд. центр «Академия», 2003. – 370 с.
6. Ялом И. Экзистенциональная психотерапия /Пер. с англ. Т.С.Драбкиной. – М.: Независимая фирма «Класс», 2005. – 576 с.

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАХИСТИ ЯК МЕХАНІЗМИ АДАПТАЦІЇ ЛЮДИНИ ДО ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Коновальчук В.І.

докторант Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України, м. Київ

У статті розглядається проблема психологічних захистів як механізмів, що обумовлюють особливості адаптації людини до навколишнього середовища, зокрема, екстремального. Розглядається роль емоцій у формуванні та реалізації психологічних захистів, аналізується їх генезис та функції.

Ключові слова: психологічний захист, адаптація, екстремальні умови, навколишнє середовище

Постановка проблеми

Дослідження механізмів взаємодії людини і навколишнього середовища набуває все більшої актуальності у зв'язку із загостренням суперечностей між людиною та природою, що виявляється у екологічних кризах, катастрофах, екстремальних ситуаціях. Розв'язання проблеми оптимізації екологічної ситуації передбачає необхідність розгляду психологічних та середовищних явищ з позиції їх нерозривної цілісності та взаємної детермінації психічного та фізичного простору.

Вихідні теоретичні передумови розробки проблеми.

Досить відомою в історії дослідження ролі суб'єктивних чинників кризових явищ, катастроф, нещасних випадків, результатом яких є травматизм, є теорія представника Вюрцбурської школи К. Марбе [11]. Автор експериментально доводить положення стосовно детермінованості людської поведінки і її результатів не лише зовнішніми умовами, а й існуючою в організмі свідомою та м'язовою готовністю до певного їх виконання.

К. Марбе, аналізуючи об'ємний матеріал екстремальних ситуацій життєдіяльності людей, формулює висновок стосовно того, що отримані людиною травми породжують своєрідну готовність до виникнення наступних. Теорія К. Марбе ґрунтувалась на уявленні про „дійсну психологічну особистість”, яку складають вроджені та набуті властивості. На основі вродженого („тілесного”) фактора і під впливом критичного досвіду в „дійсній психологічній особистості” формується установка. Такий стан автор визначив як „моментну психологічну особистість”, і вважав, що саме вона зумовлює поведінку людини в екстремальній (актуальній) ситуації.

Сучасна психосоматична медицина виявляє, що більшість нещасних випадків далеко не випадкові, а обумовлені диспозицією самої жертви. Характерною особливістю травматичних ситуацій є те, що їх причина знаходиться поза свідомим контролем людини. Численні наукові дослідження переконливо доводять, що у певних людей є схильність до травм як у повсякденному житті, так і в усіх видах діяльності. Так, Данбар[7], виявляючи особливості людини, що роблять її

схильною до травматизації, відзначає, що більшість таких людей отримали строге виховання і винесли із дитинства почуття протесту проти людей, наділених владою. Притаманна їм імпульсивність найбільш частою причиною має протест проти обмежень та усіх форм зовнішнього примусу, що накладаються владними структурами. Схильний до травм індивід, по суті, виявляється бунтівником, який не витримує навіть самодисципліни. Він протестує не лише проти зовнішнього диктату, але й проти власного розуму та самоконтролю.

Глибинно-психологічне спрямування психоаналітичних досліджень, дозволяє більш змістовне розуміння особливостей емоційної регуляції людини зі схильністю до травматизації: у більшості нещасних випадків був присутній елемент наміру, хоча він не був усвідомлений. Таким чином, виявилось, що у більшості травми, драми, нещасні випадки є несвідомо вмотивованими.

У психоаналізі [3,7,9] функційно-семантична універсальність життєвих тенденцій людини до репродукування зумовила висновки З.Фрейда про те, що у фізичному житті кожного суб'єкта існує непереборна тенденція до повторення, репродукування, тенденція, яка стверджує себе незалежно від принципу задоволення, стаючи вище за нього. Частота і сила цього «вічного повторення одного й того ж», як основні характеристики виявленої тенденції, дали змогу автору співвіднести її з інстинктивною активністю людини [9].

Явище повторення у контексті проблеми травматизації людини, на жаль, достатнього наукового обґрунтування у психоаналізі не знайшло. Та зважаючи на значущість і поширеність названої тенденції, З.Фрейд пише: «Слід думати, що ми натрапили тут на слід ще мало відомої або, принаймні, не сформульованої загальної властивості інстинктів, а може, навіть органічного життя в цілому. Інстинкт є лише вираженням тенденції, властивої будь-якому живому організмові, яка примушує його репродукувати, знову створювати попередній стан...; це вираження...інертності органічного життя»[9].

На думку А.Фрейд (10), подібне відтворення може проявлятися у поведінці здорової людини і розглядатися як нормальне лише поскільки, наскільки необхідне «Я» для подолання тривоги, тобто для забезпечення стабілізації психіки з метою адаптації до змінених умов середовища. Такі автоматичні функції в психоаналізі визнавалися за психологічними захистами.

Поява і функціонування психологічних захистів пов'язані з необхідністю вирішення основної проблеми людського існування, яка за словами З. Фрейда, заключається в подоланні страху і тривоги, що виникають в найрізноманітніших ситуаціях життєдіяльності. Саме тому актуалізація захисної активності людини зумовлюється потребою ліквідації тривоги і позбавлення від страху.

Емоція страху за класифікацією К.Е. Ізарда (5) належить до базових емоцій, оскільки є реальною части-

ною життя кожної людини. Незалежно від того, що людина переживає страх у різних життєвих ситуаціях, кожного разу означена емоція викликається загрозою спокою чи безпеки суб'єкта. На жаль К.Е. Ізард не досліджує особливостей взаємозв'язку базових емоцій і механізмів психологічного захисту. Та для дослідження сутності і генезису останніх необхідно звернутися до аналізу фундаментальних досліджень і розробок у теорії емоцій.

К.Е. Ізард (5) побудову теорії емоцій починає із розгляду взаємозв'язку емоцій із мотивацією. Визначаючи залежність базових потреб і мотивів, які забезпечують виживання і фізичне благополуччя індивіда, автор вказує на ефективність появи емоції в ситуаціях, коли несприятливі умови середовища, недолік емоції в ситуаціях (дефіцит) традиційних ресурсів загрожують виживанню чи благополуччю індивіда. Таким чином, саме емоції стають сполукою формування нових форм і засобів пристосування до середовища і реалізації потреб індивіда.

Найбільш визначальними базовими емоціями, які пов'язані із формуванням різноманітних форм адаптації, в ролі яких ми розглядаємо механізми психологічного захисту, є страх і тривога. Досліджуючи емоції страху К.Е. Ізард вважає її своєрідною специфічною емоцією, яка не тотожна феномену тривоги. Страх, як автономна базова емоція певним чином взаємодіє із іншими емоціями, впливає на поведінкові акти та когнітивні процеси індивіда.

Автор визначає емоцію страху, як таку, „що складається із певних і цілком специфічних фізіологічних змін, експресивної поведінки і специфічного переживання, що походять із очікування загрози чи небезпеки” (5). На примітивному рівні організації психіки (у дітей, тварин) прослідковується кореляція відчуття загрози і небезпеки з фізичним дискомфортом з неблагополуччям фізичного „я”; страх, який з'являється як реакція на загрозу, пов'язаний найперше із небезпекою фізичного пошкодження. Зрілість людини супроводжується зміною об'єктів, які актуалізують емоцію страху. Фізичне пошкодження та фізіологічні ускладнення уже не являють собою виняткової загрози уже через сформовану автономну здатність забезпечувати самостійно базові потреби організму. З віком більшу загрозу можуть являти ситуації чи об'єкти, які можуть вплинути на дискредитацію власного „я”. Тому потенційна можливість актуалізації страху виявляється у психологічних чинниках.

Досліджуючи причини страху Томкінс С. (12) називає драйви, емоції та когнітивні процеси.

Найменш суттєвою групою активаторів страху є драйви та інші найпростіші процеси, котрі забезпечують гомеостаз організму. Драйв набуває психологічного значення тоді, коли його інтенсивність досягає критичного рівня і він сигналізує індивіду про гострий фізіологічний дефіцит. За таких умов драйв активує емоцію, якою найчастіше виявляється страх.

Таким чином, уже на органічному рівні запуск захисного організму по збереженню життя, цілісності структури здійснюється актуалізованою емоцією.

У свою чергу активатором емоції страху може виступати будь-яка інша емоція, за принципом емоційного зараження. На думку С. Томкінса, реакції переляку і збудження через подібність їх нейрофізіологічних механізмів з механізмами, які лежать в основі емоції страху, часто виявляють вплив на активацію останнього. Автор вважає, що між емоціями інтересу, подиву і страху також існуючий базовий взаємозв'язок, обумовлений подібністю нейрофізіологічних механізмів.

Специфічні взаємозв'язки між збудженням і страхом чи подивом і страхом можуть бути результатом досвіду і закріплюватися в досвіді. У процесі життєдіяльності людини і набуття нею емоційного досвіду активаторами страху можуть виступати будь-які емоції. Окрім цього, страх сам для себе може виявлятися активатором, оскільки переживаючи страх і виражаючи його у поведінці, суб'єкт отримує зворотній зв'язок від власної емоційної експресії, і це може підсилити страх. Тому, як переживання страху, так і його передчуття, може лякати суб'єкта, чим і запускати захисні механізми психіки.

Таким чином, на рівні активації страху іншими емоціями виявляється тенденція запуску функцій механізмів психологічного захисту без наявності реальної небезпеки чи загрози. Подібність нейрофізіологічних механізмів різних базових емоцій, так само як і здатність зворотнього зв'язку від актуально переживаної емоції і передчуття певної емоції може актуалізувати функції захисної системи психіки. При цьому, доцільно зазначити, що адекватність функцій захисних механізмів може бути сумнівною, або дисфункційною, оскільки опосередковується іншою емоцією, подібною з нейрофізіологічним механізмом, чи викликається передчуттям, визначеність і змістовна конкретність якого умовні.

Емоція страху може бути також результатом когнітивної оцінки ситуації, як потенційно небезпечної. С. Томкінс називає таку причину когнітивно конструктивною. У психіці людини позитивні процеси складають найбільш об'ємний та найбільш поширений плюс активаторів емоцій, зокрема страху. Оскільки інтенсивне переживання страху запам'ятовується надовго, найперше це стосується дитячих вражень, - то ситуації, обставини, люди і предмети залишаються емоційно значущими досить тривалий час. Тому емоція страху швидко може бути активована спогадом певної події чи об'єкта, його мисленевим образом чи активацією певної емоції. Особливістю таких когнітивних процесів є те, що вони відображають не конкретну реальну загрозу, а уявну, зумовлену репродукцією попереднього досвіду, часом виправлену суб'єктивно. В результаті суб'єкт починає переживати сильний страх без об'єктивних на те причин, зокрема, ситуацій, які не представляють небезпеки, або ж таких, які хоч чимось нагадують минулий досвід. Пережита в минулому

емоція страху може бути генералізована на всі життєві події і ситуації. За таких умов психологічні захисти проявляють гіперфункції і не сприяють стабілізації самопочуття людини, внутрішньому психічному балансу. Прослідковується тенденція викривлення соціально – перцептивної інформації, зокрема в ситуації, коли людина чи ситуація сприймаються помилково як джерело страху, тільки через наявність певних асоціацій із попереднім досвідом. За таких умов навіть згадка про людину, очікування зустрічі може актуалізувати страх. С. Томкінс справедливо підсумовує, що джерелом страху можуть стати люди, ситуації чи предмети в результаті: а) формування гіпотез (стосовно уявних об'єктів небезпеки); б) очікування небезпеки; в) безпосереднього зіставлення зі сконструйованим (уявним) об'єктом страху (12).

Психоаналітична практика свідчить, що дія механізмів психологічного захисту суб'єкта починається з моменту актуалізації відчуттів тривоги, напруженості, які є наслідком зіткнення конфліктуючих імпульсів. Вся захисна активність суб'єкта спрямована на те, щоб зберегти «Я» від переживання тривоги в результаті незадоволення потреб. У психології під тривогою розуміють генералізований дифузний емоційний стан, який виникає у ситуації невизначеної небезпеки і проявляється в очікуванні несприятливого розвитку подій». А.Фрейд, досліджуючи феномен «психічних захистів», мотивує їх появу трьома основними типами тривоги, які здатний переживати суб'єкт: інстинктивну тривогу, об'єктивну та тривогу свідомості.

Інстинктивна тривога зумовлюється неможливістю реалізувати потреби, потяги суб'єкта. Об'єктивна тривога зумовлюється значущістю об'єктів навколишнього світу і слабкістю суб'єкта. Тривога ж свідомості викликається реальною зовнішньою загрозою.

Початково захист виконує роль епізодичну, ситуативну, та у випадку результативності його прояву психіка проявляє тенденцію до фіксації на тому способі, який у попередній ситуації сприяв розрядці напруги, знімав тривожність, тобто - оптимізував стан суб'єкта. Тоді і стає ситуативна захисна реакція тенденційною і, закріплюючись, стабілізується на рівні механізму.

На думку З.Фрейда, психологічні захисти покликані забезпечити психічну рівновагу суб'єкта, знизити рівень тривоги, напруження. Це вдається у результаті витіснення конфліктогенного змісту за межі свідомості. Та витіснення - як спосіб захисту - лише тимчасово може деактуалізувати внутрішню суперечність, утримуючи її в сфері несвідомого. З часом витіснений зміст може актуалізуватися, та в реальності він має змогу представитись лише у вигляді заміщуючого утворення. Клінічна практика психоаналізу концентрувала увагу на такому різновиді заміщуючого утворення, як симптом.

У психоаналізі особлива увага приділялась виявленню природи перенесення. Саме через перенесення є можливість дослідити зв'язок минулого з несвідомим. З. Фрейд визначав перенесення як повторення, нове «видавництво» старих об'єктних стосунків. Не-

обхідним складовим компонентом даного явища є переміщення - імпульси, почуття і захисти стосовно особистості в минулому переміщуються на особистість в теперішньому. Перенесення може складатися із будь-яких компонентів об'єктних стосунків, тобто воно може переживатись як почуття, потяги, страхи, фантазії. З.Фрейд, А.Фрейд однозначно стверджують, що люди, які є первинними джерелами перенесення, значущі й значні фігури в ранньому дитинстві.

О. Феніхель [3] вважає, що всі людські стосунки містять суміш реальних реакцій та реакцій перенесення. Авторами відзначається багаточисельність, багатогранність перенесень. Р.Грінсон [3] вважає реакції перенесення завжди недоцільними щодо якості, кількості та тривалості реакцій. Та автор зауважує, що дана реакція не підходить лише для «теперішньої» ситуації, у контексті «минулого» вона була цілком доцільною, виконувала продуктивну захисну функцію. Психопсихіки відзначають, що перенесення - це, по суті, повторення минулих об'єктних стосунків, яке виконує безліч функцій. У клінічній практиці виділяють найтиповіші функції перенесення, такі як: пошук запізної можливості для задоволення, а також уникнення спогадів, захист проти спогадів, маніфестацією нав'язливого повторення.

Перенесенням вважається частина поведінки суб'єкта, який копіює щось з минулого, яке є недоцільним в теперішній ситуації. Повторення може бути точним дублікатом минулого або ж модифікованою версією, викривленим уявленням минулого. Перенесення зумовлюють близькі значущі люди ранніх років дитини. Як правило, це батьки, вихователі, котрі дають любов, комфорт. Однак реакції перенесення можуть мати драматичний деструктивний характер, відповідно до сили емоційного досвіду дитинства.

А.Фрейд [10], зважаючи на величезний психоаналітичний досвід, користується для опису явища повторення, перенесення, проєкції та ідентифікації (в різних співвідношеннях у кожній конкретній ситуації) поняттям «заміщення». Авторка не розглядає заміщення як основний захисний психологічний механізм. Дослідниця описує заміщення в контексті двох типів захисту: ідентифікації з агресором та альтруїзму. У контексті реалізації глибинно-психологічного підходу до дослідження несвідомих механізмів психіки, які детермінують особливості життєдіяльності особистості, зокрема, індивідуальні способи регуляції її екологічної взаємодії у межах соціального середовища на особливу увагу заслуговує проблема виявлення ситуації їх формування. Їх появу З.Фрейд [9] пов'язував із суперечностями первинного етапу реалізації лібідо дитини, що і визначило назву - первинна лібідозна ситуація. Характерною ознакою первинної ситуації є її емоційна значущість для суб'єкта. Емоції виконують функцію внутрішніх імпульсів, хоча первинно детерміновані реальною дійсністю. Особливістю емоцій є те, що вони відображають відношення між потребою індивіда та можливістю її реалізувати в конкретних умовах.

При цьому сила переживання, незалежно від його валентності, є показником значущості ситуації.

Висновки і перспективи.

Таким чином, формування індивідуальної психіки суб'єкта перебуває під впливом емоційно значущих умов. Різноманітні, більш чи менш суб'єктивно значущі умови визначаються впливом цивілізації, культурно-історичних особливостей соціального середовища та конкретної сімейної ситуації. З одного боку - це внутрішні чинники, які можуть бути загальними, типовими (ті, що пов'язані з проявом вікових індивідуальних ознак) і індивідуально-неповторними (ті, які визначають унікальні ознаки суб'єкта). З іншого боку - розвиток особистості зумовлюється всією сутністю соціальних, міжособистісних впливів. Уся сукупність та варіативність названих умов зумовлює унікально-неповторну картину емоційно значущого досвіду, яким програмується все подальше життя. Саме емоції стають сполукою формування нових форм і засобів пристосування до середовища і реалізації потреб індивіда.

Найбільш визначальними базовими емоціями, які пов'язані із формуванням різноманітних форм адаптації, в ролі яких ми розглядаємо механізми психологічного захисту, є страх і тривога. Пережита в минулому емоція страху може бути генералізована на всі життєві події і ситуації. За таких умов психологічні захисти проявляють гіперфункції і не сприяють стабілізації самопочуття людини, внутрішньому психічному балансу. Прослідковується тенденція викривлення соціально - перцептивної інформації, зокрема в ситуації, коли людина чи ситуація сприймаються загострено як джерело страху, тільки через наявність певних асоціацій із попереднім досвідом. Найбільш емоційно сильними є драматичні ситуації. Саме драми, травми, як виявляє психологічна практика, найчастіше зумовлюють несвідомий пошук, моделювання та репродукування в актуальних умовах деструктивних (кризових, драматичних) ситуацій. На рівні активації страху іншими емоціями виявляється тенденція запуску функцій механізмів психологічного захисту без наявності реальної небезпеки чи загрози. Подібність нейрофізіологічних механізмів різних базових емоцій, так само як і здатність зворотнього зв'язку від актуально переживаної емоції і передчуття певної емоції може актуалізувати функції захисної системи психіки. При цьому, доцільно зазначити, що адекватність функцій захисних механізмів може бути сумнівною, або дисфункційною, оскільки опосередковується іншою емоцією, подібною з нейрофізіологічним механізмом, чи викликається передчуттям, визначеність і змістовна конкретність якого умовні.

Тому оптимізація життєдіяльності людини у актуальному навколишньому середовищі, що характеризується інтенсивною динамікою і високою ймовірністю екстремальних ситуацій, потребує, насамперед, виявлення та аналізу глибинно - психологічних детермінант її психічної активності, сформованих під впливом значущого, часом деструктивного, досвіду. Означені

завдання досить успішно реалізуються в тренінгових групах. Тому перспективи розробки окресленої проблеми ми вбачаємо у створенні, апробації та впровадженні у психологічну практику діагностико – корекційних програм тренінгової роботи екологічного спрямування.

Література

1. Бассин Ф.В. О силе „Я” и психологической защите //Вопросы философии. 1969. №2.
1. 2.Бассин Ф.В. О некоторых современных тенденциях развития теории бессознательного: установка и значимость //Бессознательное: природа, функции, методы исследования.Тбилиси, 1985. Т.4.
2. 3.Блюм Г. Психодинамические теории личности. – М.:КСП, 1996. – 247 с
3. Дадун Р. Фрейд. М.: Х.І. С. – 1994. 512 с.
4. 5.Изард К.Э. Психология эмоций. – СПб.: Питер, 1999. – 464с.
5. Котик М.А. Психология и безопасность. Таллин: Валгус, 1981. – 326с.
6. 7.Лапланш Ж., Понталис Ж.-Б., Словарь по психоанализу: Пер. с фр. – М.: Высш. шк., 1996. – 623с.
7. 8.Психология. Словарь / Ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
8. Фрейд З. Избранное. – М.: Внешторгиздат, 1990. – 448 с.
9. Фрейд А. Психология «Я» и защитные механизмы. - М.: 1993. - 141 с.
10. Marbe K. Practische der Unfalle und Betriebsschaden. München – Berlin, 1851
11. Tomkins. S.S. Affekt, imageri, consciousness. Vol.1. The positive affects. –New York, Springer, 1962

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ПЕРЕХОДУ ТРАДИЦІЙНОЇ ОСВІТИ ДО ОСВІТИ ЗАРАДИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Кононенко Сергій Андрійович

НТУУ «КПІ», Факультет лінгвістики, старший викладач,
здобувач кафедри психології і педагогіки, м. Київ

Втілення в життя принципів сталого розвитку націлене на подолання кризи в соціальній, еко-номічній та екологічній сферах життєдіяльності людства. По-справжньому тривалий розвиток неможливий, якщо він не буде базуватися на культурних і ціннісних чинниках. Освіта заради сталого розвитку може стати могутнім інструментом у цій важливій справі. У сучасному суспільстві, що базується на знаннях, університети мають найбільш вдалий формат для реалізації ідеї сталого розвитку через вплив на ціннісну сферу молоді. У статті зіставляється освіта заради сталого розвитку з освітою традиційною і екологічною, обґрунтовується необхідність та висвітлюються основні організаційні та психологічні принципи переходу традиційної освіти до освіти заради сталого розвитку, а також теоретико-практичні аспекти розбудови сучасного ВНЗ на засадах сталого розвитку.

Ключові слова: *сталий розвиток, освіта заради сталого розвитку, традиційна освіта, екологічна освіта, цінності, сталий університет*

Перед Україною, яка у процесі свого становлення як сучасної розвинутої держави добивається повноцінного входження в європейські та світові процеси, стоїть задача не тільки забезпечити свої національні інтереси, а й стати активним партнером світової спільноти у справі реалізації принципів сталого розвитку (англ. *sustainable development*) як на регіональному, так і міжнародному рівнях. 19 травня 2005 року у норвезькому місті Берген на Конференції міністрів країн Європи Україна приєдналася до Болонського процесу створення єдиного європейського простору вищої освіти до 2010 року. На цій конференції міністри країн Європи, відповідальні за сферу вищої освіти, визначили наступну мету: «Наші зусилля щодо досягнення освіти для всіх мають базуватися на принципах сталого розвитку та узгоджуватися з діяльністю світової громадськості з розробки керівних принципів надання транскордонної вищої освіти на належному якісному рівні». [1]

Поняття «сталість» (англ. *sustainability*) ввійшло в наше життя разом з концепцією «сталого розвитку», яка народилася в контексті розвитку бідних країн, головним чином південної півкулі [12], та в чисельних

природоохоронних рухах останніх декад минулого століття. Це був час, коли почали виникати серйозні сумніви щодо того, чи є стиль життя в індустріальних країнах сумісний з потенційною ємністю екологічної системи планети [3]. Вперше визначення сталого розвитку було сформульовано в доповіді Комісії Брудтланд «Наше спільне майбутнє», що була подана на розгляд ООН у 1987 році. Сталий розвиток визначався комісією як розвиток, при якому «задовольняються потреби теперішнього часу, та не ризикують втратити можливість задовольняти свої власні потреби майбутні покоління». [15]

Цікаво простежити, як еволюціонувало розуміння концепції сталого розвитку з часом. На початку сталість розумілась як сталість навколишнього середовища, або сталість екологічна. У 80-ті роки відбулося певне зрушення в розумінні економіки розвитку. Попередні ідеї про центральну роль економічного зростання у політиці розвитку (яке вимірювалось реальним ВВП на душу населення) почали поступатися місцем більш широкому поняттю розвитку як процесу, в центрі якого знаходиться не виробництво товарів, а людина. Набір індикаторів, за якими визначався рівень